

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN İŐLEYİŐİ VE KAMU BÜTÇESİNE ETKİSİ

İsmail ÇİLOĞLU (*)

Genel

Kayıt dışı ekonomi (KDE) genel olarak; **Gayri Safi Milli Hasıla hesaplarını elde etmede kullanılan ve bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümü** şeklinde tanımlanabilir.⁽¹⁾ Bu tanımdan hareketle kayıt dışı faaliyetlerin kapsamının ve içeriğinin tam olarak anlaşılabilmesi için KDE'ye verilen diğer isimlendirmeleri Şöyle sıralayabiliriz: Kara ekonomi, Öbür ekonomi, Yeraltı ekonomisi, Kaçak ekonomi, Paralel ekonomi, Gizli ekonomi, ikincil ekonomi, Alternatif ekonomi, Tecimsel olmayan ekonomi, Biçimsiz ekonomi, Resmi olmayan ekonomi gibi. KDE'nin kapsadığı etkinliklerin tam olarak anlaşılabilmesi için bu isimlendirmelerin sıralanmasının önemi büyüktür. Çünkü tanım tek başına bütün etkinliklerin anlaşılmasında yetersiz kalmaktadır. Bazı isimler yasal olmayan yani kaçakçılık rüşvet v.b işleri (kara, yeraltı, gizli) bazıları ise düzensizliği, yapılaşmamıŐ ekonomiyi (biçimsiz) çağrıştırmaktadır.

(*) Hazine Uzmanı. Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü.

(¹) AYDEMİR Şinasi KOBİ'ler ve Kayıt Dışı Ekonomi Yuvarlak Masa Toplantıları-TOSYÖV

İsimlerin herbiri belli konuları ve faaliyetleri kapsamakta olup hepsinin ortak özelliği egemen üretim biçimine göre yerine getirilmesi gerekli yasal, vergisel ve toplumsal zorunlulukların tümüyle ya da kısmen yerine getirilmemesine yönelik faaliyetler olmalarıdır. Burada yer alan önemli hususlardan biri kayıt dışılığın egemen üretim biçimine göre değişmesidir. Karar alma mekanizmalarına yön veren guruplar ya da sınıflar yukarıda bahsi geçen zorunlulukların paylaşımında lehlerine bir takım yasal düzenlemelere gidebilirler. Tarihte iktidarı ellerinde bulunduran soyluların ve siyasi güçleri olan ruhban sınıfının faaliyetlerinin vergi dışı bırakılması gibi günümüzde de ekonomik güçlerini siyasal güçlerle birleştirenler yasalarla kendi ekonomik faaliyetlerini vergilendirme dışında bırakabilmişlerdir. Hangi mükellefin ya da faaliyetin gerçekten haklı nedenlerle vergiden korunması gerektiğinin saptanması ve bu yönde yasal düzenlemelerin yapılması yetkisi siyasi erktedir. Günümüzde hem toplumsal yükümlülüklerden kurtulmak, hem de iktidar üzerinde daha güçlü bir baskı gurubu oluşturmak amacı ile benzer koşullarda faaliyet gösteren kişiler örgütlenme yoluna gitmişlerdir (sendikalar, odalar, birlikler vs.). Bu örgütler temsil ettikleri gruplar lehine karar mekanizmalarına baskılarda bulunarak avantaj sağlamaya çalışmaktadırlar.

Tanımda yer alan ikinci önemli husus yasal boşluklardan yararlanarak ya da yasal olmayan yöntemlerle zorunluluklardan kısmen yada tamamen kurtulmaya yönelik faaliyetler olmalarıdır. Kayıt Dışı Ekonomi ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal yapılarına göre değişik boyutlarda olması yanında, farklı yapıdaki ülkelerde farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonominin boyutu ile ilgili tahmin çalışmalarında elde edilen verilere bakıldığında (Bkz. Tablo 1 ve 2) Gelişmiş ülkelerde ortalama GSMH'nin % 5'i ile % 15'i arasında değişirken bu rakam, Bangladeş gibi ülkelerde GSMH'nin % 60'üne kadar ulaşmaktadır.⁽²⁾ Ayrıca, ülkemizdeki faaliyetler daha çok yasal üretimin kayıt altına alınmaması şeklinde tezahür ettiğinden ve konu olarak da bütçe gelirleri üzerinde etkisi olan faaliyetleri ele aldığımızdan tanımı "kayıt dışı ekonomi" olarak almaktayız. Zira yeraltı faaliyetleri kanunen yasaklanmış olduğundan bu faaliyetlerin önüne geçilmesi halinde herhangi bir vergi geliri sağlama imkanı bulunmamaktadır. ABD gibi gelişmiş ülkelerde faaliyetler daha çok yasa dışılık taşıdığından konuya yönelik çalışmalarda "Yeraltı

(²) KIRBAŞ S Kayıt Dışı Ekonomi 1995

ekonomisi” ya da “underground economy” şeklinde isimlendirme yaygın olarak kullanılmaktadır. Ülkelerdeki mevcut ekonomik faaliyetler arasında kesin bir ayırım yapma imkanı mevcut değil ise de kayıt dışı faaliyetleri yaratan ekonomik ve sosyal sorunların gelişmiş ülkelerde büyük ölçüde çözümlenmiş olduğu gözönüne alındığında bu ülkedeki faaliyetlerin genel olarak yasaklanmış faaliyetlerden oluştuğunu söylemek fazla yanıltıcı olmayacaktır. Bununla birlikte gelişmiş ülkelerde vergi gelirlerinde azalma yaratan faaliyetler de mevcuttur. Örneğin ABD’de 1994 yılında yapılan bir araştırmaya göre ülkede yılda 10 Milyon mükellef kayıt tutmadıklarından veya eksik beyanda bulunmaktan dolayı 117 Milyar ABD \$’ı vergi kaybına sebep olmaktadır. Bu araştırmaya göre bu tutarın 29 Milyarlık kısmı tahsil edilemez durumdadır. (Tom DALTON, The New IRS Approach to nonfilers and nonpayers, Dec.1994)

Türkiyede Değişik Yöntemlerle Tahmin Edilen KDE’nin Boyutları

Araştırmacılar	Tahmin Yöntemleri	Yılı	Kayıtdışı Eko./GSMH%
ALTUĞ O.	Kayıt dışı ücret yaklaşımı	1992	35.00
DERDİYOK T.	Parasalcı yaklaşım	1984	27.30
	Vergi yaklaşımı		
	-Vergi inceleme	1991	40.40
	-Endüşük vergi oranı	1991	7.78
	-Sıfır vergi oranı	1991	26.20
HAKİOĞLU D.	Parasalcı yaklaşım	1984	137.8
	-Ekonometrik		
ÖZSOYLU A.F.	GSMH yaklaşımı	1990	07.50
	Parasalcı Yaklaşım		
	-Sabit oran yaklaşımı	1990	11.50
	-İşlem Hacmi yaklaşımı	1990	11.50
KASNAKOĞLU Z	Parasalcı Yaklaşım	1990	7.74
	-Ekonometrik		9.33
			7.24
			9.06
KOÇOĞLU	Duyarlılık Analizi	1987	19.6-26.5
TEMEL A.	Harcamalar yaklaşımı	1991	1.50
ŞİMŞEK A.	Vergi yaklaşımı	1991	16.40
YAZICI K.	Parasalcı yaklaşım		
	-Sabit oran yaklaşımı	1991	1.91
	-İşlem hacmi yaklaşımı	1991	1.91
	-Ekonometrik	1991	7.88

Kaynak: Türkiyede Kayıt Dışı Ekonomi - Şinasi Aydemir

Yukarıda görülen Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ölçülmesine yönelik bilimsel çalışmalarda Ülkemiz için elde edilen KDE/GSMH oranının % 1 ila % 137 arasında değişmesi, esasen bilimsel tekniklere aykırı görünse de, temelde cezai müeyyideler nedeni ile gizlilik içinde yapılan faaliyetlerin bıraktıkları varsayılan izlerinden hareket edilmesi ve her bir tekniğin ayrı varsayımlara dayanması nedeni ile birbirinden çok farklı rakamlar çıkması normal karşılanmalıdır. Herşeyden önce kayıt dışı ekonominin genel kabul görmüş bir tanımı bile yoktur. Her değişik kayıt dışı ekonomi teorisinde varsayımlar ve kapsam farklıdır ve doğal olarak sonuçları da farklı çıkmaktadır. Yine de kayıt dışı ekonomi ile ilgili bilimsel çalışmaların bu derecede farklı sonuçlar vermesi kamuoyunun bu sonuçlara olan güvenini azaltmaktadır.

Ülkemizde tarımsal faaliyetler, inşaat imalatları, bazı imalat sanayi ve hizmetler sektörlerindeki (semt pazarları, işportacılık, otopark işl. vb.) faaliyetlerin büyük kısmının kayıt dışı yapıldığı gözönüne alındığında bu sektörlerin Türkiye ekonomisi içindeki boyutu (bu sektörlerin GSMH içindeki payı % 60 ila 80 arasında değişmektedir) ve kayıt dışı faaliyetlerin muhatabı olarak gösterilen Küçük ve Orta Boy İşletmelerin, Türkiye'deki işletmelerin sayısal olarak % 99.5'ini kapsadığı, sağladığı katmadeğer yönünden ise ülke üretiminin % 57'sini oluşturduğu dikkate alındığında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin GSMH'nin % 40-60'ı arasında bir değer taşıdığı tahmin edilmektedir.

Tablo 2: Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Ülke	Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu
ABD	% 8-12
Kanada	% 5-8
Fransa	% 6-7
Almanya	% 8-12
İsveç	% 7-17
Norveç	% 6-16
İspanya	% 23

Kaynak: Pommerrehne/ Frey 1982: 159

Kayıt Dışı Faaliyetlerin Ortaya Çıkış Sebepleri

Kayıt dışı faaliyetlerin Türkiyedeki ekonomik yapı içerisinde nasıl icra edildiği ve ekonomide yarattığı etki, esasen kamu gelirlerine sağlayabileceği düşünülen katkının belirlenebilmesi açısından oldukça önemlidir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler içerisinde yer alan suça yönelik faaliyetler ile bunlardan sağlanan gelirler, yasadışı faaliyetlerin engellenmediği varsayımı altında vergi gelirlerinin artırılmasında herhangi bir değer taşımayacağından burada sadece kayıt altında olmayan ekonomik faaliyetler irdelenecektir. Bu faaliyetler vergi konusu kapsamında olup, vergilendirilebilir faaliyetler olmasına karşılık yasal olmayan çeşitli yöntemlerle vergi dışı kalmaktadır.

Kayıt dışı faaliyetleri oluşturan sebepler ya da mükellefleri buna iten durumlar "Keynes'in tasarrufu etkileyen faktörler"⁽²⁾ oldukça benzerdir. Keynes tüketim (tüketim tasarrufun bir fonksiyonu olduğundan tasarrufu da açıklamaktadır) ile ilgili görüşlerini istatistik çalışmalarından değil tüketici davranışlarından çıkarmaktadır. Buna göre tüketicinin eğilim ve davranışları ile ilgili olanlar **subjektif**, kişisel eğilimler dışında olan dışsal faktörler ise **objektif** faktörler olarak ele alınmaktadır. Tüketimi ve tasarrufu açıklamakta kullanılan bu faktörlerin verginin kamu tarafından verilen hizmetlerin karşılığı olarak ödendiğinin kabulü halinde vergi ödemeye olan direnci açıklamakta da kullanılabileceği düşünülmektedir. Gerçekten, kayıt dışı faaliyetlerin de bir ölçüde kamu hizmetlerinden tasarruf sayılabileceği dolayısı ile benzer sebeplere dayalı olmasının normal olduğu düşünülmektedir. Buna göre kişileri tasarrufa ya da vergi ödememeye iten sebepler **subjektif ve objektif sebepler** olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Subjektif sebepler;

1- Daha iyi yaşama isteği: Günümüz ekonomik ve sosyal yaşamı insanları daha fazla tüketime zorlamaktadır. Bu nedenle kişiler, daha üst tüketim kalıplarına geçebilmek çabası içindedirler. Özellikle denetim ve kontrol eksikliğinin de bulunduğu durumlarda faaliyetlerini kayıt dışı tutma yolu ile vergiden kurtulmakta ve sağladıkları tasarruf ile daha yüksek tüketim kalıplarına geçebilmektedirler.

(2) ULUATAM Özhan Makro İktisat Aralık 1987

2-Geleceğe yönelik belirsizliklere karşı ihtiyat ayrılması:

Ekonomik istikrarsızlık ve geleceğe yönelik belirsizlikler ile bunları telafi etmeye yönelik kurulan sosyal adalet sisteminin yetersizliği, kişileri vergi ödeyebilecek güçte olmalarına karşılık, bu kaynağı ileride ortaya çıkacak sıkıntılı dönemlerde kullanmak üzere ihtiyat olarak ayırmaya itmektedir.

3-Kamu hizmetlerinin yetersizliği: Özellikle az gelişmiş ülkelerde kamu hizmetlerinin yetersizliği bazı kesimlerin kamu hizmetlerinden yeterince yararlanamadığı hissini doğurmaktadır. Kamu kaynaklarının kullanımında adaletsizlik olduğu, üretim yapan birimlerin kamu hizmetlerinden yeterince yararlanamadıkları ve kaynakların daha çok üretime katılmayan kişilere gittiği inancı vergi vermede büyük direnç yaratabilmektedir.

Objektif Sebepler: Vergi ödemeye olan direnci artıran subjektif sebeplerin kayıt dışı ekonomiyi etkilemekte önemli paya sahip olduğu bilinmekle birlikte asıl kıstas kişilerin reel gelirleridir. Burada geliri etkileyen tüm faktörler objektif sebepler içinde yer almaktadır. Kişilerin vergi öncesi gelirleri vergi ödeyebilme gücünü birinci derecede etkileyen faktördür. Mükellefin gerçek anlamda vergi ödeme gücü olmadığı halde vergi yükümlüsü olması esasen yasal eksiklik anlamında değerlendirilmelidir. Bu faaliyetler, kayıt altında yapılsalar dahi vergi gelirlerinin artırılmasına etkili olamayacak faaliyetlerdir.

Vergi vermemeye yönelik çabaların nedenleri, faaliyetlerin kamusal gelir niteliği taşıyıp taşıyamamaları hakkında çok önemli ipuçları verebilmektedir. Verginin zorla yani kamu gücü kullanılarak alındığı bilinmekle birlikte, gerçek vergi ödeme gücünün dikkate alınmaması, yaşama hakkı ve geleceğe yönelik belirsizliklere karşı teminat olabilecek sosyal altyapının kurulamamış olması (sağlık ve işsizlik sigortası, emeklilik vs.) vergi kayıplarını, yasal düzenlemeler nasıl olursa olsun artıracaktır. Bize göre yasal önlemler ve yaptırımlar sadece gerçek ödeme gücü olan kişilere uygulandığında caydırıcı nitelik kazanabilecektir. Buna göre sadece daha yüksek tüketim kalıplarına geçebilmek amacı ile yapılan yasa dışı faaliyetlerin engellenmesi halinde vergi gelirlerinde artış mümkün iken, diğer kıstaslar nedeni ile kayıt dışı faaliyette bulunanlardan gerçek anlamda vergi geliri sağlama imkanı yoktur. Burada en önemli kıstas vergi ödeme gücü (yasal olarak vergi mükellefi olanların ekonomik anlamda vergi ödeme güçleri olmayabilir) olmalıdır.

Ekonomide Kayıt Dışı Faaliyetler ve Belirgin Özellikleri

Ülkemizin ekonomik yapısını ve kayıt dışı ekonomik faaliyetleri daha iyi kavrayabilmek için üretim faaliyetinde bulunan firmaların yapısına bakmak daha uygun olacaktır. Kayıt dışı faaliyetlerin daha çok küçük ölçekli işletmelerde ve bazı sektörlerde yoğunlaşması nedeni ile işletme yapıları önemli bir konudur. KOSGEP kıstaslarına göre ülkemizde faaliyette olan işletmelerin yaklaşık % 99.5'i küçük ve orta ölçekli işletmelerden meydana gelmektedir. Yapısal özellikleri belirgin farklılıklar gösteren büyük işletmeler ile KOBİ'leri ikiye ayırmak konunun incelenmesi bakımından oldukça önemlidir. Aşağıda da görüleceği gibi bu yapısal farklılıklar kayıt dışı faaliyetler üzerinde büyük ölçüde etkili olmaktadır.

A-Büyük Ölçekli Firmalar: Ülkemizde faaliyet gösteren büyük ölçekli firmaların belirgin özellikleri şöyle sıralanabilir:

Firmalar genellikle monopol ya da oligopol piyasalarda faaliyet gösterirler. Sektörde fiyatı ve üretim miktarını firmanın kar maksimizasyonuna göre ayarlayarak kendilerine uygun arz talep dengesi yaratırlar. Seçtikleri sektörler genellikle büyük sermaye birikimine ihtiyaç gösterdiğinden ya uzun yıllar tek başlarına faaliyette bulunabilmekte ya da sektöre girebilen sınırlı sayıda firmalar ile anlaşarak pazar paylaşımına gitmektedirler. Bazı sektörlerde bir çok firmanın faaliyette bulunması halinde ise büyük firmalar rekabetten korunmak amacı ile kendi ürünlerini çeşitli yöntemlerle farklı göstererek (kalite, ambalaj, reklam, marka, hizmet vb.) ürün farklılaştırmasına gitmekte, kendi taleplerini yaratmakta ve yine rekabet ortamından çıkmaktadırlar. Ayrıca bu işletmeler kendi aralarında bölgesel pazarlar yaratma yoluna giderek istedikleri fiyatta istedikleri miktarda mal satma imkanı bulabilmektedirler.

Örneğin, çimento sektöründe belli sayıda firma faaliyettedir. Bu üretime yönelik yatırım büyük sermaye gerektirdiğinden sektöre girebilecek firma sayısı sınırlıdır. 10'un üzerinde firmanın faaliyet gösterdiği bu sektörde fiyatı belirleyen iki önemli husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki bu malın taşıma maliyeti nedeniyle bir satış hinterlandının bulunmasıdır. Bu nedenle her üretici firma, yaklaşık 300 km çapındaki bir alanı kontrol etmekte bu alanda fiyatı belirlemektedir. Kurulan çimento fabrikaları da bu kıstaslar ışığında yerleşmiştir. Yine ülke çimento fiyatının gelişimine bakıldığında üretici firmaların genellikle kendi pazar alanları dışına

çıkma ve fiyatı belli seviyede tutmaya yönelik olarak birlikte çalıştıkları gözlenmiştir. Yine bu sektörde yaşanan özelleştirme uygulamalarına dikkat edildiğinde firmaların birbirine yakın bölgelerdeki tesisleri satın alma girişimlerinin mevcut olduğu gözlemlenmiştir. Buradan firmaların bölgesel tekeller yaratma düşüncelerinin hakim olduğu düşünülmektedir.

Bunun yanında gıda imalatına yönelik nihai mamul fiyatlarına baktığında, bu alanda faaliyet gösteren ve büyük ölçekli entegre bir tesise sahip işletmenin fiyatı ile, aynı alanda çalışan küçük işletmenin mamul fiyatı arasında yaklaşık 2/3'ü kadar fark mevcuttur (küçük ölçekli işletmenin fiyatı daha düşük). İnsan sağlığına uygunluk belgesi olan her iki ürünün de fiyat farkına rağmen piyasada talep görmesini sağlayan (her iki işletmenin de kapasite kullanım oranı % 70 civarındadır) unsur, mallar arasında ambalaj, pazarlama teknikleri gibi çok küçük farklar olmasına karşın, üretici firmanın ünvanı ve yapılan reklam harcamaları aracılığı ile tüketici üzerinde farklı mal oldukları imajının hakim kılınmasıdır. Bu yöntem ile, iki malın, fiyatları, hedefledikleri tüketici grupları ve satış alanları farklılaşmaktadır. Biri işportada ya da küçük marketlerde diğeri ise hipermarketlerde satışa sunulmaktadır. Aynı husus konfeksiyon ürünleri içinde geçerlidir. Konfeksiyon ürünlerinde de tüm faaliyetleri yasal çerçevede yürüten kurumsallaşmış büyük ölçekli firmaların üretimleri ile aynı tür üretim yapan küçük ve orta ölçekli işletmelerin fiyatları arasında yaklaşık 7 kat fiyat farkı mevcuttur. Yine bu üretimler aynı kategoride olmalarına karşın, birbirleriyle rekabet etmedikleri gibi değişik tüketici gurubuna hitap etmekte ve farklı satış alanlarında pazarlanmaktadır. İşportada satılan bir gömlek 1,5-2 Milyon TL'ye satışa sunulurken, mağazalarda satılan gömleklerin fiyatları 10 ila 15 Milyon TL arasındadır. Burada kalite farkının varlığı kabul edilse bile fiyat farkının tümü bu şekilde açıklanamamaktadır. Buna rağmen iki malın da alıcısı vardır ve aynı ürün kategorisine girseler de tüketici gözünde farklı mal olarak algılanmaktadır.

Büyük ölçekli firmaların ikinci önemli üstünlükleri ise kaynak finansmanındaki avantajlarıdır. Büyük işletmeler dahil oldukları holdingler veya birlikler içerisinde yer alan finans kurumları sayesinde, daha kolay kaynak bulabilmektedirler. Dikkat edildiğinde bütün holding ve grupların bünyelerinde finans kurumu mevcut olup, gruptaki işletmelerin yatırım ve

işletme kredisi ihtiyaçlarının daha rahat karşılanması yanında firmalara kredi temini konusunda gerekli teminat ve garanti masraflarında avantajlar sağlanabilmektedir. Ayrıca bu finans kurumları firmaların ellerinde kısa dönemler için mevcut nakit fazlasını finansal piyasalarda değerlendirerek ek gelir yaratmaktadırlar. Kredi faizlerinin yüksekliği nedeni ile mali kaynak temininin güç olduğu günümüzde, bu imkanlar, büyük firmalara avantaj sağlamaktadır.

İstanbul Ticaret Odası'nın 1995 yılı Ekonomik Raporunda yapılan ankete göre Kapasite Kullanım Oranı'nı etkileyen (KKO) faktörler şöyle sıralanmıştır:

Büyük İşletmeler	% Ağırlık	Küçük İşletmeler	% Ağırlık
1- İç Talep Yetersizliği	51	1- Talep yetersizliği	25
2- Dış talep Yetersizliği	16	2- Finansman güçlüğü	21
3- Ham.İşçilik ve diğer	23	3- Pazarlama sorunları	15
4- Finansman	10	4- Hammadde temini	21
		5- Diğer	18

Yukarıda görüldüğü üzere büyük işletmelerin KKO'nı etkileyen faktörler içerisinde finansman sıkıntısı % 10 ağırlığı ile 4. sırada iken küçük işletmelerde finansman sıkıntısı 2. sırada ve % 21 ağırlığa sahiptir.

Üçüncü önemli avantaj ise, büyük işletmelerin yurt dışı teknolojik gelişmeleri takip imkanlarının olması, yurt dışında faaliyet gösteren diğer firmalarla patent, know-how ve ortaklık anlaşmaları yapabilmeleridir. Finansal yapılarının güçlülüğü ve piyasadaki etkinliği nedeni ile yabancı firmalar kolaylıkla bu firmalarla bu tür ticari anlaşmalara gidebilmekte olduğundan buldukları sektörde bu yönden de büyük üstünlüğe sahiptirler.

Büyük işletmeler, kamu ve özel kesimde başarılı olan idari ve teknik personeli iyi ücretler karşılığında istihdam edebildiklerinden firmanın idari ve teknik hizmetler yönünden de küçük işletmelere karşı büyük avantajları vardır. Yatırım projeleri ve işletmeye yönelik, üretim teknikleri, üretim kapasitesi, pazarlama problemleri, mali analizler ve

ileriye dönük ekonomik tahminler yapılarak kısa ve uzun vadede sermaye verimliliği en üst noktaya çıkarılmaktadır.

Bir diğer önemli husus ise büyük ölçekli firmaların hesap ve kayıt sistemlerinin kanuna uygun olması yanında düzgün ve detaylı olması nedeni ile işletmenin, herhangi bir zaman aralığında ya da dönemde mali analiz yapılmaya elverişli olmasına imkan tanımaktadır. Bu ise firmanın gidişatının kolayca görülebilmesi imkanını verdiğiinden olağanüstü dönemlerde derhal önlem alınmasına imkan verebilmektedir.

Son olarak söylenebilecek husus ise büyük ölçekli firmaların ülke ekonomisindeki büyüklüğü nedeni ile her zaman siyasi karar mekanizmalarına baskı imkanlarının olmasıdır. Firmalar siyasi güçlere baskı imkanlarının mevcut oluşu sebebi ile ekonomik çıkarlarını korumaya yönelik yasa ve düzenlemeleri uygulamaya sokabilmektedirler. Demokratik kurumlarca yürürlüğe konulan yasa ve düzenlemelerin baskı gruplarının etkilenmesi ve değiştirilebilmesi, büyük işletmelere avantaj sağlamakta olması yanında kayıt dışı faaliyetler ile de kısmen ilgilidir. Kayıt dışı ekonomiyi geniş anlamda ele aldığımızda aslında yürürlükteki mevzuata göre mali yükümlülüklerini yerine getiriyor durumda bulunanların, esasen vergi ödeme gücü ve vergi yükü yönünden yapılacak bir incelemede vergi yükümlüsü olabilecekleridir. Siyasi karar mekanizmalarına baskı imkanı olan gruplar faaliyetlerini yasal olarak vergi dışı bırakılabilmektedir. (tarım kesiminin büyük ölçüde vergi dışı kalabilmesi gibi).

Bununla birlikte günümüz demokratik ülkelerinde hemen hemen bütün benzer ekonomik yapıya sahip bireyler ya da firmalar bir araya gelerek siyasi erk'e karşı ortak hareket etmekte olduğundan yürürlüğe giren yasa ve düzenlemeler baskı gruplarının çatışması ve uzlaşması olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu tür baskı grupları ve karar mekanizmalarını etkileme çabaları temelde demokratik kurallara uygun olduğundan çıkan yasaların veri kabul edilmesi ve kapsam dışında bırakılması daha uygun olacaktır.

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler

Küçük ölçekli işletmelerin büyük çoğunluğu ise rekabet piyasalarında faaliyet göstermektedirler. Firmalar için faaliyette buldukları sektördeki mamul satış fiyatı, hammadde fiyatı ve işçilik fiyatı veridir.

Tek başlarına fiyatları değiştirme olanakları mevcut değildir. Bu nedenle üretim miktarını ya da kapasitesini kendi kar maksimizasyonuna uygun olarak seçemezler.

Mali yapıları oldukça zayıftır. Kriz dönemlerinde üretim kapasiteleri oldukça düşer. Kapasite kullanım oranları işletme sermayesi yetersizliğinden dolayı düşük olduğu gibi kaynak yetersizliğinden dolayı teknoloji yenilemeleri oldukça güçtür. Küçük ölçekli işletmelerin yine yukarıda sayılan zaafiyetlerinden dolayı ülkede sıklıkla meydana gelen ekonomik dalgalanmalarından daha yoğun olarak etkilenmektedirler. İTO'nun 1995 yılı ekonomik raporunda da görüldüğü üzere KOBİ'lerin 1994 yılı KKO ortalama % 57.65 iken 1993 yılının olumlu ortamında % 73'tür (**değişim % 22**). Büyük ölçekli işletmelerde ise bu rakamlar 1993 yılında % 82.2 , 1994 yılında % 72 (**değişim % 12**).

Küçük ölçekli işletmelerin kayıt ve muhasebe teknikleri de zayıftır. Kayıtları resmi anlamda kanuna uygun görülmekle birlikte hiçbir mali ya da teknik analize imkan vermemektedir. Küçük ölçekli işletmelerin bilançolarına bakıldığında genel olarak kayıtlı sermayelerinin oldukça düşük olduğu ve işletme faaliyetleri için daha çok cari hesapların kullanıldığı gözlemlenmektedir. Şirketlerin bir kısmı resmi anlamda sermaye şirketi görüntüsü verse de henüz tam anlamı ile bir hükmi şahsiyet kazanmamışlardır. Firmaların buldukları sektörlerle ve büyüklüklerine göre oranı değişmekle birlikte faaliyetlerinden bir kısmı kayıt dışı yürütülmektedir. Özellikle bazı sektörlerde yatırım kararı alan müteşebbüslerin maliyet ve karlılık analizleri sırasında vergi maliyetini hiç hesaplamadıkları ya da çok küçük bir gider kalemi olarak değerlendirdikleri ortaya çıkmaktadır.

1993 yılı itibarı ile yanılıcı belge düzenlediği tespit edilen mükelleflerin dağılımı şöyledir.

Limited Şirket	182
Anonim Şirket	121
Adi Komandit Şirket	7
Kollektif Şirket	16
Ferdi İşletme	1182
Toplam	1508

Kaynak: Maliye Bakanlığı

Yanılıcı belge düzenleyenlerin dağılımı tablosundan anlaşılacağı üzere kayıt dışı faaliyette bulunan ferdi işletmeler, denetlenen işletmelerin yaklaşık % 78'ini teşkil etmektedir. Buradan kayıtdışı faaliyetlerin işletme boyutu küçüldükçe arttığı sonucuna ulaşmak hatalı sayılamayacaktır.

Kayıt Dışı Faaliyetlere Üretim Yönünden Bakış

Ekonomi içerisinde kayıt dışı faaliyetlerde bulunan firmaların daha çok küçük ve orta ölçekli işletmeler olduğu yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır. Bunun yanında çalışmamızdan sonuç alabilmek amacı ile bazı varsayımlar da dikkate alınmaktadır.

İlk varsayım kayıt dışı faaliyetlerde bulunan işletmelerin küçük işletmelerde daha yoğun, büyük işletmelerde de daha düşük seviyede olduğunun kabulüdür. Büyük ölçekli işletmeler bütün işletmelerin sayı olarak % 0.5 ila % 3'ü, üretim yönünden toplam üretimin yaklaşık % 43'ünü teşkil etmektedir. Bu işletmelerin yürürlükteki mevzuatlara uygun hareket ettikleri ve bütün ekonomik faaliyetlerinin kayıtlı olduğu düşünülürse KDE faaliyetlerin muhatabı olarak sadece küçük ve orta boy işletmeler kalmaktadır.

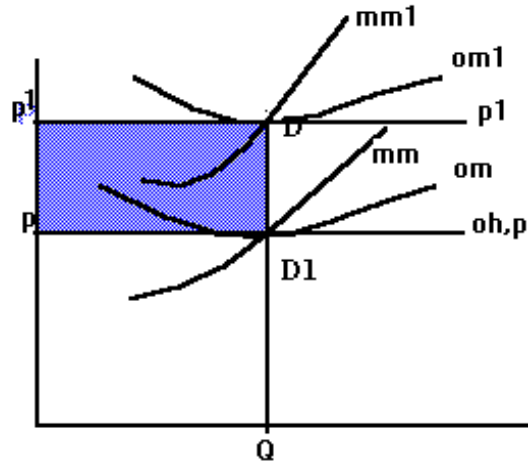
İkinci varsayım kayıt dışı faaliyette bulunan küçük işletmelerin tam rekabet durumunda faaliyet gösterdikleri ve vergi sisteminin imkanı ölçüsünde tümünün aynı oranda vergi verdiği (düşük vergi) ve faaliyet sırasında kayıt dışı ekonomiden sağlanan tasarrufun da dikkate alınıyor olması yani sektöre giren firmaların vergi yükünü düşük hesapladıklarının kabulüdür. Fiili inceleme ve gözlemler de bu varsayımı desteklemektedir.

Üçüncü varsayımımız da küçük işletmelerin bulunduğu sektörde büyük ölçekli işletmelerin bulunmadığı yada ürün farklılığının mevcut olduğunun kabulüdür (büyük ölçekli firmanın ürettiği mal teknik açıdan aynı olsa dahi tüketicinin malı farklı olarak algılaması). Kaldı ki büyük ölçekli işletmelerin üzerlerindeki vergi yükü ve diğer giderler (idari masrafların fazlalığı, teknik bilgi için yapılan harcamalar ve üretim teknolojisine ödenenler) dikkate alındığında küçük işletmeler ile aynı mal demeti üretimine yönelmeleri yada aynı tüketici topluluğuna yönelmeleri de oldukça zordur. Bu açıdan son varsayımın da gerçekçi olduğu düşünülmektedir. Bu varsayımlar ışığında tam rekabet piyasasında

faaliyetlerini sürdüren firma davranışlarını şekiller aracılığı ile inceleyelim.

Rekabet ortamında aşırı kar eden firmanın durumu;

Şekil 1

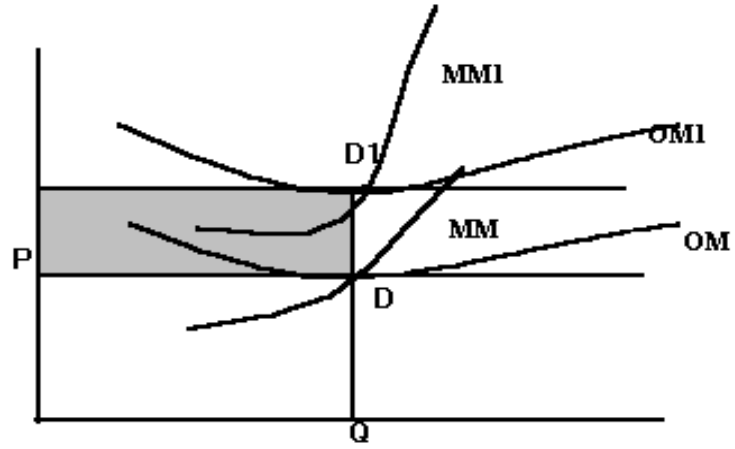
Firmanın faaliyetini sürdürdüğü sektörde fiyat $P1$ 'dir. Firmanın kendisine en uygun üretim miktarı da Q noktasıdır. Firma bu noktada taralı alan kadar aşırı kar elde etmektedir. Kısa dönemlerde firmaların faaliyette buldukları sektörlerde fiyat veri iken belirli sebepler sayesinde (kullandıkları teknoloji, kalite, ucuz işçilik vs. gibi) aşırı kar durumunda olabilir. Tam rekabet piyasasında firmanın OH ve MH eğrileri ile fiyat aynı doğrudur.⁽²⁾ Eğer biz sektördeki kayıt dışı faaliyetleri (düşük verilen vergi ve işçi ve işveren sigorta primleri vs.) engellersek bu durumda firmanın yeni maliyet eğrileri $MM1$ ve $OM1$ olacaktır. Bu durumda kolayca görüleceği gibi firmanın yeni denge noktası $D1$

⁽²⁾ Klasik mikroiktisat teorilerinde yer alan tam rekabet piyasasında, firmalar tek başlarına malın fiyatını etkileyemezler ve malın fiyatını veri olarak kabul etmek durumundadırlar. Bu nedenle teoride marjinal hasıla, ortalama hasıla ve fiyat aynı doğrudur. Tam rekabet piyasası şartları, kayıt dışı faaliyetlerde bulunanlara yönelik varsayımlara uyumlu olduğundan çalışmamız bu teoriye dayandırılmıştır.

olacaktır. Bu noktada firmanın aşırı karı sıfırlanacak ve normal kar ile yetinecektir.

Rekabet ortamında normal kar eden firma durumu;

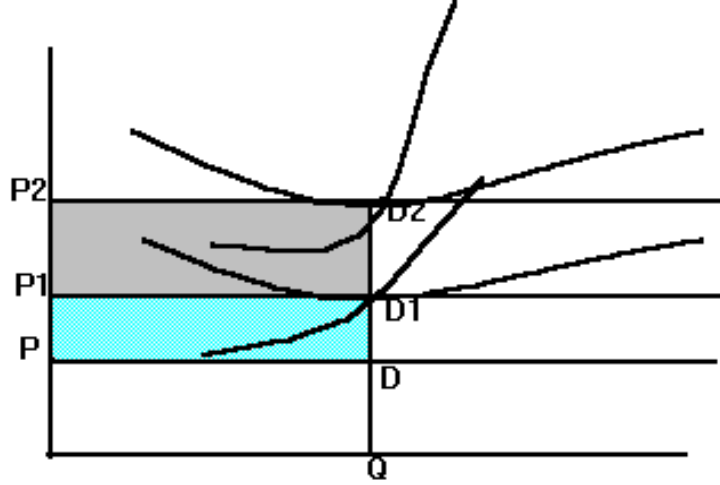
Şekil 2

Tam rekabet piyasasında eğer denge noktası D ise bu, firmanın normal kar durumunu gösterir. Bu durumda devletin kayıt dışı ekonomik faaliyetlere izin vermemesi halinde firmanın maliyet eğrileri MM1 ve OM1 olur. Denge noktası ise D1 haline gelir. Bu noktada firmanın üretim yapması imkansız hale gelir. Üretimden çekilmek ya da ileride fiyatların yükselmesi ümidi ile bir süre zararı göze almak arasında tercihini kullanmalıdır. Burada firmanın zararı yine taralı alan kadardır. Bu zarar ortalama üretim maliyeti artışı (fiyattaki değişim) ile üretim kadardır (vergisel yüklerin birim üretime etkisi X toplam üretim).

Rekabet ortamında zarar eden firmanın durumu;

Şekil 3

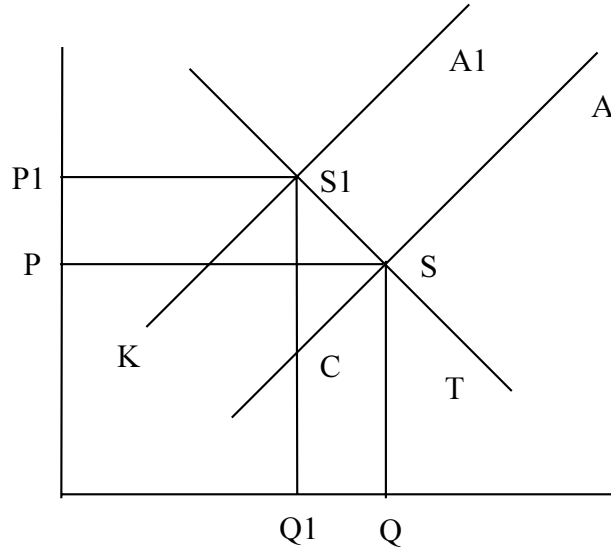
Burada kayıt dışı ekonomik faaliyetlere devam edildiği halde firma çeşitli sebepler nedeniyle zarar durumunda olabilir. Sadece kısa dönemde için geçerli olabilecek olan bir husus olmasına karşılık incelemeye değer olarak görülmektedir (İşe yeni başlanmış olması, maliyet hesaplarının iyi etüd edilememesi ile daha çok el emeğine dayanan küçük işletmelerle esnaf faaliyetlerinde yapacak başka bir iş olmaması sebebi ile hayatını sürdürebilme pahasına eldeki sermayenin ya da emeğin zararına göz yumulması hali). Bu durumda D noktası şimdiden zarar durumundadır. Kayıt dışı faaliyetler ile p1 ortalama maliyeti ile üretim yapan ve p1p kadar zarar eden firma, devletin kayıt dışı faaliyete son vermesi ile p2p kadar zarar eder duruma gelmiştir.

Burada dikkat edilirse her firma için kayıt dışı faaliyetin boyutu farklıdır. Toplam kayıt dışı faaliyetin tespiti için bütün firmaların kayıt dışı faaliyetlerinin toplanması yeterli olacaktır. Fakat burada dikkat edilmesi gerekli en önemli husus tam rekabet piyasalarında aşırı kar durumu ve zarar durumu pek yaygın değildir. Kısa dönemler için bu doğru sayılabilirse bile uzun dönemde firmaların normal kara razı olmaları

gerekmektedir. Bu nedenle en makul görünen şekil 2. sırada yer alan normal kar durumunu gösteren şekildir.

Devletin piyasaya müdahale ederek kayıt dışı faaliyetlere son vermesi durumunda firmalar, ödedikleri ilave vergi kadar zarara gireceklerdir. Bu tarz bir değerlendirmede en önemli husus süredir. Kayıt dışı faaliyetlerin ya da kayıt dışı faaliyetlerin engellenmesine yönelik tedbirlerin, kısa dönem için uygulanması halinde işletmeler, kısa dönem zararını kabul eder ve üretim kapasitelerini değıştirmmezler. Fakat firmaların yatırım kararları sırasında kabul ettikleri hususlar (sektörde kayıt dışı faaliyetler; ortalama vergi yükü, kayıt dışı istihdam imkanları ve maliyeti, hammadde girdilerinde avantajlar vs.) tamamen sona erer ise bu durumda malın arz talep dengesi şöyle değışir.

Şekil 4

Bu durumda kayıt dışı faaliyetler sürerken denge noktası olan S noktası müdahaleden sonra S1 olacak ve fiyat P den P1'e çıkacaktır. Fiyatın yükselmesi ile ortaya çıkan yükün kimin tarafından karşılanacağı üretilen malın talep esnekliğine bağlı olarak değışmektedir. Görüldüğü üzere Q1 miktarındaki mala P1 fiyatını ödemek zorunda kalan tüketiciler

bu durumda PP1SS1 alanı kadar zarar görecektir. Şekilde üreticilerin zararı ise PKCS kadardır.

Eğer ülkemizdeki gibi kayıt dışı faaliyetler uzun süredir ekonomi içerisinde ise ve firmaların yatırım kararlarında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sağladığı maliyet tasarrufları dikkate alınıyorsa bu durumda firmaların normal kar ile faaliyetini sürdürdüğünü kabul etmek pek hatalı olmayacaktır. Buna göre firmaların müdahale sonrası ürettikleri ürün miktarı ile satış fiyatında meydana gelen artışın çarpımı bize vergi gelirlerini ya da firmaların vergiler nedeni ile maliyetlerinde meydana gelen artışları göstermektedir.

Kayıt dışı faaliyetlerin, toplam üretim, fiyatlar genel seviyesi ve işsizlik üzerinde olumlu etkileri vardır. Yukarıda da açıklandığı gibi kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin engellenmesi halinde üretim düşmekte ve fiyatlar yükselmektedir. Toplam üretimin düşmesi ise hem kapasite kullanım oranının düşmesi hem de işsizliğin artmasına sebep olmakta ve ülke kaynaklarının etkin kullanımını engellemektedir. Tablo değerlerine göre QQ1 kadar üretim düşüşü, PP1 kadar da fiyat yükselmesi gerçekleşecektir. Kapasite kullanım oranının düşmesi ve işsizliğin artması anlamında olan üretim düşüşü, özellikle gelişmekte olan ülkelerde önemli bir handikap olarak görünmektedir.

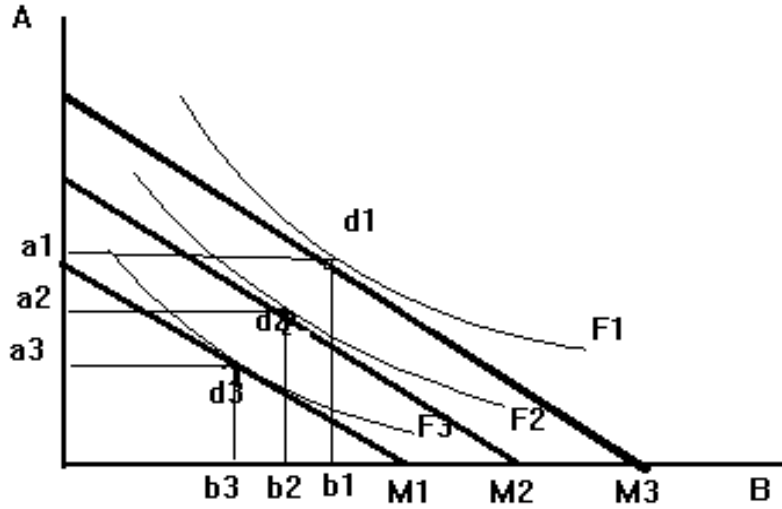
Öte yandan, fiyat yükselmesi, ekonomide kayıt dışı faaliyetlerin yoğun olarak sürdürüldüğü sektörleri, diğer sektörler karşısında dezavantajlı duruma getirecek ve sektörel dalgalanmalar meydana gelecektir. Özellikle kayıt dışı faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı ülkemizde, bazı ekonomik ve sosyal önlemler alınmadan kayıt dışı faaliyetlerin engellenmesi, çok büyük ekonomik sorunlara yol açabilecektir. Çünkü fiyat artışı ve üretim düşüşü hem genel ekonomiyi etkileyecek hem de sadece belli sektörlerde yoğunlaşacak olması nedeni ile sektörler arası oluşan dengeleri de değiştirecektir.

Üretim yönünden düşünüldüğünde, kayıt dışı faaliyetlerin ekonomik sorunlara yol açmadan kayıt altına alınabilmesi için, yapılan düzenlemeler ile, *bu piyasada çalışan ve uygulamadan zarar görecektir firmaların etkin üretim ve verimliliğe yönltilmesinde ve mevcut kapasite kullanım oranlarının ve fiyatın muhafazasında kullanılması gerekmektedir.* Bu durumda sağlıklı vergi geliri sağlanabilmesi ancak, verginin rekabet

piyajasında faaliyet göstermeyen ve aşırı kar ile çalışan kesimden alındığında sözkonusu olabileceği ortaya çıkmaktadır. Oysa özellikle kayıt dışı faaliyetlerin yoğunlaştığı sektör ve firma grubuna bakıldığında rekabet ortamının hakim olduğu bilinmektedir.

Tüketim ve Gelir Yönünden Bakış

Ekonomideki kayıt dışı faaliyetleri daha iyi tanımlayabilmek için tüketim ve gelir yönünden de bakmak gerekmektedir. Bilindiği üzere kayıt dışı faaliyetlerin hesaplama yöntemlerinden biri de gelirler ile giderlerin karşılaştırılmasıdır. Gerçekten de ülkede yaratılan gelirlerin, harcamaların altında kalması ve ülkede resmi gelire göre lüks sayılabilecek mal ve hizmetlerin satışlarında meydana gelen artışlar bu konuda en önemli göstergelerdir. Bu bölümde faaliyetleri, tüketici davranışları yönünden ele alacağız.

Şekilde a ve b malı tüketicinin tercih ettiği mal demeti, M2 doğrusu tüketicinin elde etmesi gerekli asgari gelire karşılık gelen bütçe doğrusu, F2 eğrisi ise tüketicinin farksızlık eğrisi olsun. Burada bahsi geçen olması gereken *Asgari gelir* "tüketicinin eğilimi ve davranışlarına bağlı olarak değişen subjektif unsurlar ile geçinebilmelerini temin eden

ve kendilerinin rıza gösterebileceği en alt tüketim kalıbı” anlamındadır. Eğer kişinin geliri bu tüketim kalıbını karşılayamıyor ise, bu durumda ortaya çıkan bütçe doğrusu M1 olur. Fakat tüketici bu noktadaki A ve B malı miktarına razı olamayacağı için a2a3 arası a malını, b2b3 arası b malını kayıt dışı yollarla sağlamak zorunda kalacaktır. Tüketici ya aradaki fark kadar vergi ödemeyecek ya da bu rakam kadar kayıt dışı gelir sağlamaya yönelecektir. Kısaca, M2 bütçe doğrusu vergilendirme sınırı ya da vergi ödeme gücü sınırını ifade etmektedir.

Kişilerin kayıt dışı faaliyetlerden dolayı vergilerden sağladıkları tasarruf sayesinde bütçe doğrusunun M3 olduğunu varsayalım. Kayıt dışı faaliyetin engellenmesi halinde bütçe doğrusunun M2 seviyesinin altına düşmemesi durumunda vergi gelirlerinde artış mümkün olabilecektir (yasal yöntemler ile). M2 bütçe doğrusunun altında kalan doğrular ve bunları temsil eden gelir seviyeleri ise kayıt dışı faaliyetler engellense dahi vergilendirilemeyecek alandır. Bu alanı temsil eden gelir seviyelerine sahip olanlar reel anlamda vergi ödeyemeyecek kişilerdir.

Bunun dışında kayıt dışı faaliyetlerin bazı sektörlerde yoğunlaştığı da gözönüne alındığında, kayıt dışı temin edilen mal talebi azalırken kayıt dışı satın alınma imkanı olmayan mallara olan talep artacaktır. Bu nokta bize kayıt dışı ekonominin ülkenin talep yapısı üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir. Kayıt dışı ekonominin bazı sektörlerde yoğunlaşması bu sektör mallarına talebi artırırken diğer mallara olan talebi azaltmaktadır. Bu durum kayıt dışı ekonominin en önemli sakıncalarından birisidir. *Çünkü kayıt dışı temin edilebilen mallara olan talep hem fiyat düşüklüğü sayesinde artmakta hem de belge düzenine uyulmadığından harcamalarının bilinmesini istemeyen bazı kişilerin daha rahat harcamada bulunmasını sağlamaktadır. Burada kayıt dışı mal ve hizmet üretilebilen sektörler sayesinde haksız rekabet yaratılmakta ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin boyutu (gelir ve kazanılan servet) gizlenebilmektedir.*

Tablodan da görüldüğü üzere gelirlerin tüketimlerinin üzerinde olması halinde (pozitif tasarruf imkanı, M3 bütçe dorusu) tüketici kayıt dışı ekonomik faaliyetleri yasal düzenlemelerin yetersizliğinden de istifade ederek daha çok subjektif kıstaslara dayanarak ileriye dönük tasarruf (ileriye yönelik karamsarlık, sosyal güvenlik sisteminin iyi işlememesi) ya da faiz geliri sağlamak ve daha üst seviyede tüketim

kalıbına geçmekte kullanmaktadır. Burada gerçek anlamda vergi ödeme gücü olan kişiler ifade edilmektedir. Bu faaliyetlerin yasal (zorlayıcı) önlemler ile engellenmesi halinde sosyal patlama ya da ekonomik sıkıntı yaşanmadan vergi gelirlerinde artış sağlama imkanı mevcuttur.

Eğer kişinin geliri ile satın alabileceği mal demetini gösteren doğru, M2'nin altında ise bu duruma razı olamayacak olan tüketicinin ya gelirini gizleme ya da satın aldığı mallara kayıt dışı sahip olması yolu ile vergiden tasarruf sağlaması gerekecektir. Burada kayıt dışı faaliyetin neden kaynaklandığına yönelik bölümde yer alan objektif sebepler ön plana çıkmaktadır. Buna göre reel geliri zorunlu tüketimini karşılamayan kişilerin gerçek anlamda vergi yükümlüsü olmaları mümkün olmadığı gibi gelirlerinin tüketimi karşılamayan kısmı kadar kayıt dışı faaliyette bulunmaları zorunludur.

Konu ile ilgili bir örnek verelim: Ülkemizde özellikle kent hayatında büyük önem taşıyan ve birçok ekonomik ve sosyal problemi içinde barındıran gecekondu problemi KD faaliyetidir. Burada kamuya ait arazilerin bedeli ödenmeden işgali sözkonusudur. Devletin bir kayıt dışı faaliyet olan ve kamu arazilerinin işgali niteliğinde olan bu durumu önleyebilmesi için bazı düzenlemeler yapması gerekmektedir.. Fakat yıllar boyu kayıt dışı faaliyete, bu insanların buna zorunlu oldukları, ülkedeki sosyal yardım mekanizmalarının işlemediği gibi ekonomik ve sosyal sebeplerle izin verilmiştir. Örneğin altyapısı olmayan ve göreceli olarak şehre uzak bir bölgede yapılan 500 adet gecekondu işgal ettiği arazi 250 dönüm olsun. Bu arazi işgalinin ekonomik boyutları ve kamuya maliyetine bakıldığında aşağıdaki hususlar göze çarpmaktadır.

Günümüz sosyal devlet anlayışının gereği, devletin vatandaşlarına barınma imkanlarını karşılayacak önlemleri alma zorunluluğu mevcuttur. Örnekten yola çıkıldığında, devletin 500 ailenin barınma ihtiyacını karşılaması gerekmektedir. Çünkü günümüz hayat koşullarında insanların evsiz yaşamaya razı olmaları mümkün değildir. Buna göre, devletin 500 gecekondu işgal ettiği araziye geri alması ancak, 500 adet iskana elverişli konut tahsisi ile mümkün olabilecektir. Bu konutların maliyeti kayıt dışı ekonominin önlenmesi için gerekli kamusal harcamayı göstermektedir. Konuyu sadece ekonomik yönden ele aldığımızda işgal edilen arazinin değeri, tahsis edilmesi gerekli konutların (arazi, bina ve altyapı) değerinden düşükse bu durumda sözkonusu kayıt dışı faaliyetlerin sona

erendirilmesi kamu gelirlerinde⁽¹⁾ artışa yol amayacaktır. Çünkü devletin altyapısı müsait bir araziye yapacağı sosyal konutların toplam maliyeti her zaman gecekondlu sahipleri tarafından işgal edilen arazinin bedelinden daha yüksektir. Rant amaçlı ve değeri yüksek kamu arazilerin işgali ise, yukarda anlatılanların dışında kalan ve nleme çalışmalarında sosyal açıdan bir problemin yaşanmayacağı düşünülen faaliyetlerdir. Kayıt dışı faaliyetler ile mücadelede öncelikle ele alınması gereken faaliyet alanları da buralarıdır.

Konunun daha kolay anlaşılabilmesi için konuyu gelir yönünden de örnekleyelim.

Bir ailenin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan aylık gelir 185.000.000. TL⁽³⁾ olsun, *“bu rakam orta dereceli dört kişilik bir ailenin zorunlu sayılabilecek maddi ve sosyal ihtiyaçlarının kayıt altında yapılması halinde gerekli tutardır ve ailede ikinci bir çalışan yoktur varsayımına dayanır.”* Eğer lkemizde çalışanların büyük kısmı bu gelirin altında rneğin 50-100.000.000.TL gelir elde ediyorsa, bu gelire sahip olanların 85-135.000.000. TL tutarında malı kayıt dışı yollardan etmeleri zorunluluğu mevcuttur. Konu lke düzeyinde incelendiğinde yaşamı temin için gerekli gelir düzeyinin altında geliri olanların reel gelirleri ile bu rakam arasındaki farklar toplanırsa çıkacak olan rakam, ülkede kayıt dışı ekonominin alabileceği en alt sınırdır. Bu sınır aynı zamanda devletin vergilendirmesine uygun olmayan alanı da gösterir. Buna göre kayıt dışı faaliyetlerin sadece bu sınırın üstündeki kısmının kamu gelirlerinde artış yaratabilme imkanı mevcuttur.

(¹) rnekte kamu geliri geniş anlamda ele alınmıştır. İşgal edilen kamu arazilerinin geri alınmasının kamunun gayrimenkul stokunu büyüteceği ve doğrudan gelir artışı niteliğinde olmasa da kamu kaynaklarında bir artışa yol açacağı düşünülmektedir.

(³) 1998 yılı itibarıyla hesaplanmış ortalama bir değerdir.

Sonuç

Kayıt dışı faaliyetlerin engellenmesi ve bu faaliyetlerden gelir sağlanması amacı ile yürütülen çalışmalarda yukarıda açıklanmaya çalışılan ekonomik yapının da dikkate alınması gerekli görünmektedir. Çünkü yapısal ekonomik problemlerden ve vergi yasalarının vergi ödeme gücünü tam olarak kavrayamamasından kaynaklanan hallerde, sadece kamu gücü kullanılarak vergi gelirlerinde artış sağlamak mümkün olmayacağı gibi zorlanması halinde sosyal patlamalar da gündeme gelebilecektir. Bu nedenle;

a) Yukarıda ayrıntılı olarak ifade edildiği gibi, kişilere uygun görülen gelirin, kişilerin tüm faaliyetlerini yasal olarak yürütmesi halinde elde etmesi gerekli gelirin altında olması hali, gerçek anlamda vergi yükümlüsü olamayacak kişilerin vergi yükümlüsü olması anlamında olup, yasal eksiklik olarak değerlendirilmelidir. Bu takdirde kişilerin yaşamaları için gerekli tüketimi yapabilmelerine yetecek ölçüde kayıt dışı faaliyetlerde bulunmaları kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle asgari ücret rakamının daha gerçekçi olarak hesaplanması ve vergi dışı tutulması anlamlı görünmektedir. Çünkü bu faaliyetlerin vergi kapsamına alınması vergi gelirlerinde kaydı bir artış yaratıyor görünse de kayıt dışı faaliyetleri artırmaktadır.

b) Büyük ölçüde işlemeyen **sosyal güvenlik sistemi** çalışır hale gelmelidir. Gerçekten özellikle kayıt dışı faaliyetin yoğunlaştığı küçük işletmelerde geleceğe yönelik belirsizlik ve risk çok yüksektir. Bu nedenle bu şahıslar ileride ortaya çıkabilecek olumsuzluklara (işsizlik, kaza, ölüm, emeklilik vs.) karşı zorunlu olarak ihtiyat ayırmaktadırlar. Uygulanan vergi yasaları gereği vergi yükümlüsü olan ve gelirlerinin bir kısmını ihtiyat amacı ile tasarrufa ayıran kişilerin bu tasarruflarından vergi alınması sosyal güvenlik sistemleri işletilmediği takdirde mümkün görünmemektedir.

c) Vergi yasalarının ekonomik yapıyı tam olarak içermesi gerekmektedir. Üzerinden vergi alınan gelir, harcama ve servet tanımlarının iyi yapılması vergi gelirlerinin artışında çok önemli olarak görünmektedir. Vergi konusu olan gelir, harcama ve servet tanımının ekonomik yapıyı kavramaması halinde, uygulama gerçek anlamda ödeme gücü olmayan

bazı kesimlerin vergi yükümlüsü olmasına yol açacağından faaliyetlerin gizlenmesi kaçınılmaz olacaktır.

Ekonomik yapının istikrarsız bir seyir izlemesi ve sık sık büyük değişiklikler ortaya çıkması vergi yasalarının sık sık değişimini zorunlu hale getirmektedir. Yasaların değişmesi ise, zaman ve çalışma gerektiren bir husus olduğundan değişiklikler çoğu zaman ekonomik yapının arkasından gelmektedir. Örneğin, yıllardır yüksek enflasyonla yaşayan ülkemizin vergi yasaları, bazı ilerlemeler olmasına rağmen henüz enflasyonu tam olarak tanımlayamamıştır. Özellikle üretim süreci uzun olan sektörlerde stoklarda yer alan hammadde, işletme malzemesi ve yarı mamulun değerinin hesaplanmasındaki sorun tam olarak çözülememiştir.

Bunun dışında yine ülkemizde var olan kayıt dışı istihdamın gerekçelerinden birinin de istihdama yönelik yüksek vergiler olduğu düşünülmektedir. İşsizliğin yüksek olduğu bir ülkede istihdam üzerinden alınan vergi ve sosyal ödemelerin tablodan da görüldüğü üzere brüt ücretin % 54'ünü oluşturması doğal olarak kişileri kayıt dışı istihdama yönlendirmektedir. Alınan vergi ve sosyal ödemelerin tutarı, devletin verdiği hizmetin piyasa fiyatının üstünde ise, kayıt dışı istihdam kaçınılmaz olmaktadır. Ayrıca alınan sosyal güvenlik primlerinin sosyal güvenlik işlevlerini tam olarak görmemesi de vergi direncini artırmaktadır.

Bin TL

Ücret	SSK İşçi	SSK İşveren	TTF İşçi	TTF İşveren	Gelir Vergisi	Damga Vergisi	Toplam
78.075	13.071	18.206	1.561	2.342	7.266	374	42.822

Tabloda alınan örnek 1999 yılı içinde doldurulan bir bordrodan alınmış olup, asgari ücret üzerinden kesilen vergi ve sosyal güvenlik kesintilerini göstermektedir. Tabloda verilen Tasarrufu Teşvik Fonu kesintileri 10 istihdamın üzerinde işçi çalıştıran işletmeler için geçerlidir.

Tabloya bakıldığında 78 Milyon TL'lik brüt ücret için ödenen vergi ve diğer yükümlülükler toplamı yaklaşık 43 Milyon TL'ye tekabül etmektedir. İşçinin aldığı net ücret 55.8 Milyon TL iken, yapılan ödemelerin 43 Milyon TL olması, işçiyi ve işvereni kayıt dışı istihdama yönlendirmektedir. İşçi sadece kendi emeği için ödenmesi öngörülen 43 Milyon TL karşılığında devletin verdiği hizmetin yeterli olmadığını

düşündüğünde, aldığı net ücretin yükselmesi karşılığında kayıt dışı çalışmaya kolayca razı olabilecektir. Kaldı ki ülkemizde mevcut işsizlik bu sistemi daha kolay işler hale getirmektedir.

d) Vergi ödemede direnç yaratan bir diğer husus ise, kamu kesimi harcama politikalarıdır. Kamu gelirlerinin verimli kullanılmadığına yönelik özellikle vergi yükümlülerinin taşıdığı düşünceler vergi ödemede direnç yaratabilmektedir. Gerçekten kamu harcamalarının kamu hizmetlerinin daha iyi görülmesi için kullanılmak yerine büyük ölçüde transfer harcamalarında kullanılması verimsizliği artıracak gibi, ekonomi içerisinde harcama yapısı (en büyük tüketicinin devlet olduğu varsayılırsa) üzerinde de etkili olmaktadır. Ekonomiden çekilen kaynakların bu şekilde kullanılıyor olması ya da vergi verenler üzerinde böylesi bir düşüncenin hakim olması kayıt dışı faaliyetleri artırabilecek önemdedir.

Özet olarak ülkemiz ekonomik yapısı üretim, tüketim ve gelir yönünden incelendiğinde kayıtsız faaliyetlerin büyük boyutlara ulaştığı ve arz talep yapısı üzerinde oldukça etkili olduğu tespit edilmiş olduğundan hareketle bu faaliyetlerin önlenmesi halinde kısa ve uzun vadede meydana gelecek ekonomik ve sosyal olumsuzlukların yaratacağı maliyetlerin vergi gelirlerindeki artışın üstünde olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, kayıt dışı faaliyetlerin önüne geçmeye yönelik çalışmalarda hareket noktası *vergi gelirlerinin artırılmasından ziyade haksız rekabetin önüne geçilmesi ve sosyal adaletin tesisi olmalıdır*. Bu çalışmalarda ekonomik ve sosyal patlamalara meydan vermeyecek uzun vadeli ve istikrarlı kamusal politikalar takip edilmelidir. Zira bu hali ile kayıt dışı faaliyetlerin kısa vadede gelir yaratıcı etkisi bulunmadığı ve zorlanması halinde sosyal patlamalar yaşanabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

ALTUĞ Osman ; Kayıtdışı Ekonominin Bilançosu Asomedy, Aralık 1993

AYDEMİR Şinasi; Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi, İstanbul 1995

AKALIN Güneri ; Kamu Ekonomisi, Ankara 1984

DALTON Tom; The new IRS Approach to Nonfilers and Nonpayers (Federal Taxaiton), Dec 1994

KIRBAŞ Sadık; Kayıt Dışı Ekonomi, Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları, TESAV (Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı)1995

TEMEL Adil, ŞİMŞEK Ayşegül, YAZICI Kuddusi; Kayıt Dışı Ekonomi Tanımı, Tesbit Yöntemleri ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğü, DPT Eylül 1994

TOSYÖV; KOBİ'ler ve Kayıt Dışı Ekonomi, Yuvarlak Masa Toplantıları 3, Kasım 1994

ÖZSOYLU Ahmet Fazıl; Türkiyede Kayıt Dışı Ekonomi 1995

ULUATAM Özhan, Mikro İktisat, 1987

Revenue Canada's Underground Economy İnitative, February 25,1998